

218, 1601). Часта такія акалічнасці знаходзіліся ў сказе побач: Василь ждавши его дийсейшого дня въ понеделокъ до вечера, у вечере, смеркаючися даль то собе въ книги замковьи записати (АВК, XVII, 288, 1541).

Прааналізаваны матэрыял паказаў, што

- акалічнасць у старабеларускіх дзелавых помніках выражалася прыслоўямі часу, назоўнікамі ва ўскосных склонах з прыназоўнікамі і без, лічэбнікамі, устойлівымі спалучэннямі, прыслоўнымі фразалагічнымі зваротамі, а таксама дзееспрыслоўямі з залежнымі словамі і без іх;
- месца ў сказе гэтага даданага члена было розным: акалічнасць часу магла стаяць у пачатку, сярэдзіне і ў канцы сказа.

Апісанне акалічнасці як даданага члена сказа застаецца актульнай і перспектыўнай задачай, вырашэнне якой дазволіць вызначыць структурныя і семантычныя асаблівасці простага сказа, прасачыць заканамернасці развіцця сінтаксісу старабеларускай мовы, больш поўна ўявіць адметнасць яе граматычнага ладу.

ЛІТАРАТУРА

1. Булыка, А. М. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 328 с.
2. Бурак, Л. І. Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя : вуч. дапаможнік для студэнтаў філал. фак. ун-таў / Л. І. Бурак. – Мінск : Універсітэцкае, 1987. – 320 с.
3. Мова беларускай пісьменнасці XIV–XVIII стст. / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко, У. М. Свяжынскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1988. – 320 с.

Малімава Т. Я. (Мінск, Беларусь)

СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ З ДАДАНЫМІ ВЫКАЗНІКАВЫМІ: ДЫСКУСІЙНАСЦЬ ПАНЯЦЦЯ ў ВУЧОБНАЙ І НАВУКОВАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Складаназалежныя сказы, у якіх даданы сказ раскрывае канкрэтны змест выказніка галоўнага сказа, выражанага займеннікамі *той, такі, гэтакі, усё*, у падручніках па беларускай мове для школы і ВУЗ часцей за ўсё адносяцца да складаназалежных сказаў з даданымі выказнікавымі [4; 6; 7; 15 і інш.] (або даданымі выказніка [14]). Напрыклад: *Крык быў той, што палац замёр ад жаху* (У. Караткевіч).

Разам з тым існуе пэўнае недарожжа, паводле якога такія канструкцыі належаць да складаназалежных сказаў з даданымі азначальнымі. Напрыклад, у працы Я. Ф. Карскага «Беларусь» ізначна наступнае: «У жывой беларускай мове вельмі распаўсюджаны даданыя сказы, якія далучаюцца да галоўнага пры дапамозе *який*; у галоўным яму адпавядае *такой, якая* еда, такая й ходзі (Нас. Прым. 193) <...> Усе такія сказы, несумненна, змяняюць прыметнік-азначэнне, а часам і выказнік» [8, с. 463]. Да складаназалежных сказаў з даданымі азначальнымі адносілі такія канструкцыі Я. Лёсік [10], Г.Н. Клопосў [9], Т. Р. Рамза [11].

У рамках функцыянальнага падыходу класіфікацыя складаназалежных сказаў грунтуецца на падабенстве сінтаксічнай функцыі даданага сказа і сінтаксічнай функцыі члена простага сказа. Аднак падабенства гэта няпоўнае, і супярэчнасці, якія ўзнікаюць пры класіфікацыі складаназалежных сказаў, непазбежныя. Тычання яны і сінтаксічных канструкцый, заняўленых у загалёўку. Магчыма, менавіта па гэтай прычыне аўтары сучасных падручнікаў па беларускай мове для 9 і 11 класаў агульнаадукацыйных устаноў [2; 3] прадставілі класіфікацыю складаназалежных сказаў у скарачаным варыянце, выключыўшы з разгляду сказы з даданымі выказнікавымі, а разам з тым і з даданымі дзейнікавымі. У названых падручніках гэтыя канструкцыі

не разглядаюцца наогул, у тым ліку і ў параграфіях, прысвечаных складаназалежным сказам з даданымі дапаўняльнымі і азначальнымі.

Аўтары акадэмічных граматык беларускай мовы імкнуліся выйсці за рамкі традыцыйнага функцыянальнага падыходу, прадстаўленага ў падручніках. Так, класіфікацыя складаназалежных сказаў, прапанаваная ў «Граматыцы беларускай мовы» [5], грунтуецца на тых граматычных і сэнсавых адносінах, якія ўстанаўліваюцца паміж галоўным і даданым сказамі (у дадзенай граматыцы, як і ў многіх іншых мовазнаўчых крыніцах, прынятыя тэрміны *галоўная частка* і *даданая частка*, аднак тут і далей у тэксце перавага аддаецца тэрмінам *галоўны сказ* і *даданы сказ*). Паводле гэтай класіфікацыі, выдзяляюцца складаназалежныя сказы з прэдыкатыўнымі, аб'ектнымі, атрыбутыўнымі, прасторавымі, часавымі, умоўна-выніковымі, прычыннымі, мэставымі, меры і ступені, характару і спосабу дзеяння і супастаўляльнымі адносінамі. У групу сказаў з прэдыкатыўнымі адносінамі ўвайшлі складаназалежныя сказы з даданымі дзейнікавымі і даданымі выказнікавымі сказамі (часткамі). Такім чынам, засноўваючыся на традыцыйнай, гэтая класіфікацыя паглыбляла і ўзбагачала яе.

У «Беларускай граматыцы» [1] у межах сказаў нерасчлянёнай структуры з апорным элементам – указальным (адносным) словам размяжоўваюцца складаназалежныя сказы з суб'ектнымі і прэдыкатыўнымі адносінамі. Першыя ў пэўнай ступені суадносяцца са складаназалежнымі сказамі з даданымі дзейнікавымі (паводле функцыянальнай класіфікацыі), а другія – са складаназалежнымі сказамі з даданымі выказнікавымі (паводле той жа функцыянальнай класіфікацыі). Невыпадкава славацкі русіст Ян Светлік называе даданыя сказы ў складзе такіх канструкцый суб'ектнымі (дзейнікавымі) і прэдыкатыўнымі (выказнікавымі) адпаведна [13].

К. У. Скурат, аўтар раздзела «Складаназалежныя сказы» ў «Беларускай граматыцы», прапанаваў наступнае апісанне канструкцый з прэдыкатыўнымі адносінамі: «У сказах з прэдыкатыўнымі адносінамі ў галоўных частках ужываюцца ўказальныя словы *той, тая, такі, такія, такое, гэтакі, усё*, яны выконваюць функцыю выказніка, да якога адносіцца даданая частка <...>».

У некаторых сказах з прэдыкатыўнымі адносінамі, калі функцыю галоўнай часткі выконвае прыметнік у форме найвышэйшай ступені параўнання, указальнае слова не ўжываецца: *Самае горшае, калі яны дзе пралезлі за ноч праз абарону і зайшлі ў спіну...* (І. Пташнікаў); *Самае непрыемнае ў гэтым – што трэба было рана ўставаць, а на досвітку так хацелася спаць...* (Я. Скрыган)» [1, с. 295].

Такім чынам, сцвярджаецца, што сінтаксічная функцыя ўказальных слоў з якімі суадносіцца даданы сказ (калі яны наогул прадстаўлены ў сказе), – выказнік. Менавіта гэтым і вызначаецца прэдыкатыўны характар адносін паміж галоўным і падпарадкаваным яму сказамі.

Як сведчыць фактычны матэрыял, у беларускай мове ў пачатку 21 ст. часцей за ўсё суадносныя словы ў складзе састаўнога іменнага выказніка галоўнага сказа выражаны ўказальнымі займеннікамі *той (тая, тое, тыя), такі (такія, такое, такія)* або азначальным займеннікам *усё* пераважна ў форме назоўнага слоў, і *рэдка* – у форме роднага або творнага склонаў. Напрыклад: *Так-так, зціць якраз той, хто яму патрэбны* (К. Травень); *Міхал Клеафас Агінскі быў тым, хто пераадоляе межы, вышэй за палітычныя інтарэсы без сумнення ставіць чалавечыя каштоўнасці, парадзіменне, любоў і творчасць* (Звязда); *Скамарох быў з тых, хто – як тады казалі – якраз і займаўся «актыўкай»* (У. Гніламёдаў); *Словы ў яго, Саньчы, такія, што я не ўсе і разумею...* (В. Ткачоў); *Усё, што дапамагала яму трымацца ў газете, дык гэтыя скандалы і даследаванні* (В. Саротнік).

Спарадычна ў якасці суадноснага слова выступае ўказальны займеннік *гэтакі*: *Сум гэтакі, што сэрцу плачацца...* (І. Катляроў).

У акадэмічным маскоўскім выданні «Русская грамматика» [12] як адметны выпадак выказнікавага функцыянавання даданага сказа адзначаецца яго ўжыванне пры інфарматыўна-недастатковых дзеясловах, такіх як *заключацца (в чем), характеризаватся (чем), состоять (в чем), сводиться (к чему)*, пры гэтым указваецца на абавязковую наяўнасць суадноснага слова *то* ў галоўным сказе. Беларускаямоўны матэрыял, на базе якога падрыхтаваны дадзены артыкул, утрымлівае некалькі такіх прыкладаў, у тым ліку наступныя: *І самае недарэчнае заключалася ў тым, што ўвогуле ён казаў праўду* (В. Быкаў); *Узаемадачынненні паміж імі характарызаваліся тым, што адны стваралі некла для другіх...* (В. Шыдлоўскі).

Акцэнтаванне ўвагі на інфарматыўнай недастатковасці апорнага кампанента ў галоўным сказе падаецца актуальным і ў дачыненні да раду іншых прыкладаў. Напрыклад, раскрыцця сямейнага значэння ў даданым сказе патрабуюць прыметнікі *апошні, адзіны*, лічэбнікі *першы, адзін*, калі яны ўжываюцца ў якасці іменнай часткі выказніка галоўнага сказа: *І апошняе, што ўхапілі рэшткі яго сядомасці, было адчуванне гэтага снегу над вачкаю і млявы, прыкры пах уласнае крыві* (А. Федарэнка); *Чырвоныя былі аднак не апошнія, хто наведаў Пруску* (У. Гніламёдаў); *Адзінае, што яе спыняла, было люстра* (У. Гніламёдаў); *Адзіны, хто мяне павішаваў, быў пан Гвозд* (У. Гніламёдаў); *Першы, хто сустрэў нас на новым месцы, быў капітан пасялковае спецкампандатуры* (У. Арлоў); *Адным з такіх, хто жыў нікога не баючыся і нічога не перахаючыся, быў лавачнік Мікола Шпронька* (У. Гніламёдаў).

У кожным з пералічаных сказаў, акрамя апошняга, у якім ужыта прыназоўнікава-склонавая форма суадноснага слова *такія*, можна з большай або меншай паспяховасцю падставіць суадносныя словы *той, тыя*, якія разам з прыметнікам/лічэбнікам фарміруюць склад выказніка: *І [тое] апошняе, што...; Чырвоныя былі аднак не [тыя] апошнія, хто...; [Тое] адзінае, што...; [Той] адзіны, хто...; [Той] першы, хто... Падстаноўка прыназоўнікава-склонавых форм гэтых суадносных слоў крыху змяняе семантыку сказа, прыўносячы значэнне выбару аднаго з некалькіх варыянтаў* (*І апошняе [з таго], што...; Чырвоныя былі аднак не апошнія [з тых], хто...; Адзінае [з таго], што...; Першы [з тых], хто...*), і таму падаецца немэтазгоднай. Яна можа быць і цалкам немагчымай, калі семантыка сказа не дапускае выбару як такога, напрыклад: *Адзіны, хто мяне павішаваў, быў пан Гвозд*. У любым выпадку суадноснае слова ў кожным з пералічаных прыкладаў падстаноўкі ўваходзіць у склад выказніка галоўнага сказа. Паколькі сінтаксічная функцыя суадноснага слова вызначае характар адносін паміж галоўным і даданым сказамі, такія канструкцыі неабходна разглядаць як складаназалежныя сказы з прэдыкатыўнымі адносінамі, або як складаназалежныя сказы з даданымі выказнікавымі (прэдыкатыўнымі).

Выкарыстанне метадычнага прыёму падстаноўкі дазваляе падмацаваць выказанае ў «Беларускай граматыцы» сцвярджэнне адносна прыналежнасці да складаназалежных сказаў з прэдыкатыўнымі адносінамі канструкцый, у якіх выказнік галоўнага сказа выражаны прыметнікам у форме найвышэйшай ступені параўнання. Разгледзім наступны прыклад: *Самае цікавае, што можа быць у жыцці, – выносіць з каморы хлам, сарціраваць яго і расстаўляць па новай схеме, набытай горкім вопытам* (А. Горват). Суадноснае слова, неабходнае для найбольш дакладнага вызначэння характару сінтаксічных адносін, у галоўным сказе адсутнічае. Калі ж яго падставіць (*[Усё] самае цікавае, што...; Самае цікавае [з таго], што...*), то яно будзе выконваць функцыю выказніка, а значыць, вызначаць прэдыкатыўны характар адносін паміж галоўным і даданым сказамі.

Як вынікае з прапанаванага кароткага агляду мовазнаўчай літаратуры і факталагічнага матэрыялу, сінтаксічныя канструкцыі, якія ў падручніках і вучэбных дапаможніках доўгі час разглядаліся як складаназалежныя сказы з даданымі выказнікавымі,

застаюцца на сённяшні дзень мала вывучанымі, а іх месца ў існуючых класіфікацыях складана залежных сказаў – дыскусійным.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская граматыка : у 2 ч. / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; рэд.: М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985–1986. – Ч. 2: Сінтаксіс / Л. А. Антанюк [і інш.]. – 1986. – 327 с.
2. Беларуская мова : вучэб. дапам. для 11-га кл. / Г. М. Валочка [і інш.]. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2016. – 256 с.
3. Беларуская мова : вучэб. дапам. для 9-га кл. / Н. М. Гардзей, П. Л. Навіцкі, З. М. Тамашэвіч ; пад рэд. Н. М. Гардзей. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2011. – 264 с.
4. Бурак, Л. І. Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя / Л. І. Бурак. – Мінск : Універсітэцкае, 1986. – 319 с.
5. Граматыка беларускай мовы : у 2 т. / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства; рэд. кол.: К. К. Атраховіч (Крапіва) [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1962–1966. – Т. 2 : Сінтаксіс. – 1966. – 756 с.
6. Карзон, А. С. Граматыка беларускай мовы. Ч. 2 : Сінтаксіс / А. С. Карзон, М. І. Жыркевіч. – Мінск : Дзярж. выд-ва БССР, 1946. – 172 с.
7. Кароткая граматыка беларускай мовы : у 2 ч. ; навук. рэд. А. А. Лукашэвіч. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – Ч. 2 : Сінтаксіс. – 240 с.
8. Карский, Е.Ф. Белорусы : в 3 т. / Е.Ф. Карский. – 3-е изд. – Минск : Беларус. Энцыкл., 2006–2007. – Т. 2, кн. 2 : Язык белорусского народа ; коммент. В. Г. Куцовой. – Минск, 2006. – 512 с.
9. Ключаў, Г. Н. Сучасная беларуская пунктуацыя / Г. Н. Ключаў, А. І. Юрэвіч. – Мінск : Выш. шк., 1972. – 280 с.
10. Лёсік, Я. Сынтакс беларускае мовы / Я. Лёсік. – 2-е выд., пераробл. – Мінск : Дзяржвыд. Беларусі, 1926. – 255 с.
11. Рамза, Т. Р. Сінтаксіс: тэарэт. курс : вучэб. дапам. / Т. Р. Рамза. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мінск : БДУ, 2006. – 214
12. Русская грамматика : в 2 т. / АН СССР. Ин-т русского языка ; редколл. Н. Ю. Шведова (гл. ред.) [и др.]. – М. : Наука, 1980. – Т. 2 : Синтаксис. – 1980. – 709 с.
13. Светлик, Я. Синтаксис русского языка в сопоставлении со словацким / Я. Светлик. – Братислава : Словац. пед. изд-во, 1970. – 312 с.
14. Тарашкевіч, Б. Беларуская граматыка для школ / Б. Тарашкевіч. – 6-е выд. – Мінск, 1943. – 104 с.
15. Яўневіч, М. С. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы : падручнік / М. С. Яўневіч, П. У. Сцяцко. – Мінск : Аверсэв, 2006. – 286 с.

Маліноўская А. М. (Маладзечна, Беларусь)

ОЇМ «СУСЕДЗІ» Ў ЗАГАЛОЎКАХ БЕЛАРУСКАГА АПАВЯДАННЯ 20-Х ГАДОЎ XX СТАГОДДЗЯ

Мастацкае гэта названне жыцця дасягаецца ў творы перш за ўсё праз паказ чалавека, асобы, праз раскрыццё вобразаў-характараў [1, с. 64]. Пра разнастайнасць мастацкіх тыпаў у беларускай прозе 20-х гадоў XX стагоддзя сведчаць загаловкі многіх твораў, напісаных у гэты перыяд.

Значная ўвага надавалася мастацкаму апісанню такога чалавечага тыпу, як «людзі-суседзі». Так, ствараючы вобразы герояў апавяданняў, К. Крапіва акцэнтавана падкрэсліваў іх шарагонасць, звычайнасць. І зусім невыпадкова самы салідны па аб'ёме зборнік апавяданняў ён назваў «Людзі-суседзі» (1928). Першапачаткова апавяданне, якое дало назву зборніку, называлася больш эмацыянальна – «Ну й людзі! Ну й суседзі!» (1925).